

„Ősszel”

Arany János és a hagyomány

Szerkesztette
Szilágyi Márton

Universitas Kiadó
Budapest
2018

Vaderna Gábor

Dallal vagyok tele
Arany János Vojtina-verseinek utóélete

(bagoly és tükrör)

Arany János közismerten vonzódott a kultúra populáris regisztereihez. Első nyilvános szereplései a Kisfaludy Társaság különböző pályázataiban rögtön ezekhez viszonyultak: *Az elveszett alkotmány* egy travesztált eposz (márpedig e műfaj hagyománya ekkoriban még határozottan az elit művészet felforgatását célozta), a *Toldi* pedig egy töredékesen fennmaradt lovagregény-paródia, Ilosvai Selymes Péter munkájának újraírása. A későbbiekben Arany rendszeresen nyúlt olyan témákhoz, melyek különböző kulturális regiszterek határain mozogtak, ide sorolhatóak a közköltéssel kacérkodó szövegei,¹ parodikus megszólalásai (mint például zseniális *Szózat*-paródiája),² *A nagyidai cigányok* a maga frenetikus csatajeleneteivel,³ de még az is megkockáztatható, hogy Arisztophanész vígjátékait is azért magyarította, mert észlelte e szövegekben a felforgató mozzanatot. S mindezek mellett az sem lehet meglepő, hogy azokat a figurákat, akiknek szerepében előszeretettel és visszatérően megformálta magát a folklorikus módon terjedő anekdotakincsből merítette. Ilyen alakmás volt Bolond Istók, akit két igen-

¹ Lásd SZILÁGYI Márton, „Alkalmatosságra írott versek”, *avagy vidám férfikom-pániák humora: Csokonai, Arany és a közköltészeti hagyomány*, Bárka, 11.5 (2003), 53–62.

² Lásd TARJÁNYI Eszter, *Arany János és a parodisztikus hagyomány*, Bp., Universitas–EditioPrinceps, 2013, 82–93.

³ Lásd MILBACHER Róbert „...földben állasz mély gyökökkel...”: *A magyar iro-dalmi népiesség genezisének akkulturációs módszere és pórias hagyományának vázlata*, Bp., Osiris, 2000 (Doktori mester munkák), 171–195.

csak különböző epikus szövegben formált meg (*Bolond Istók*, 1850; 1873), s ilyen Vojtina Mátyás, a fűzfapoéta, akihez szintén kétszer tért vissza (*Vojtina levelei öccséhez*, 1851; *Vojtina Ars poeticája*, 1861). Bolond Istók egy XVIII. században feljegyzett szólásból („betekintett, mint Bolond Istók Debrecenbe”),⁴ Vojtina korabeli pesti anekdotákból érkezett.

Utóbbiról szórványos adatok, rövid, mókás történetek Bernát Gáspár (közismert nevén: Gazsi) környezetében tűnnek fel, ahol Vojtina az adomáiról és élceiről ismert író bugyuta tót titkára. Nem is Bernáttól magától tudunk a kettejük közötti kapcsolatról, hanem Vadnai Károly és Szilágyi Sándor emlékezéseiből. Előbbitől tudjuk, hogy Gazsi

„éveken pártfogolt egy originális tót diákot, Vojtina Mátyás nevűt, a ki őt hűségesen kiszolgálta, de egyszersmind íróársának is tekintette magát, mert nagyon fura nyelven és észjárással írogatott magyar verseket, melyekkel Gazsi jól mulattatá ismerőseit.

Többi közt ez a tót diák a szabadságharcz alatt így buzdította ifjainkat a csatátérre, a hol eleshetnek:

»Egy kis halál? Nem tesz semmit!

Őseinknek szint’ úgy volt.«”

Utóbb ezt a Vojtinát egy nagy költő vette a tolla hegyére, a mivel halhatatlanná tette közönséges nevét. Arany Jánosnak két nagyobb komikai verse, egyik egy genialis »ars poetica«, fűződik Vojtina Mátyás nevéhez. Mikor Gazsi ezeket olvasta, nevetve fakadt ki:

– Adta tót deákja! Elérte, a mire én hiába törekedném: mindig fönmarad a neve a magyar irodalomban!”⁵

⁴ Lásd BENEDEK Róza, *Bolond Istók*, *Ethnographia*, 22(1911), 72–80, 142–148; KARDOS Lajos, *Bolond Istók a XVIII. században*, *Ethnographia*, 23(1912), 177–178.

⁵ VADNAI Károly, *Gazsi: Emlékezés*, *Budapesti Szemle*, 73(1893), 193–195, 434–444. Ugyanezt a szöveget Vadnai többször is publikálta: VADNAY Károly, *Gazsi: Emlékezés*, *Kisfaludy Társaság Évtapjai*, Új folyam, 27(1892–1893), 228–

Utóbbi pedig 1876-ban még Arany és Tompa Vojtinával való megismerkedését is rekonstruálta:

„Vojtina Gáspár a Bernát Gazsi privatdinere s komornyikja volt egy személyben. Szegény Gazsi sok mulatságos dolgot beszélt róla, hogyan suvikszolta ki a csizmája helyett mellényét, s engedte magát lefoglaltatni, mint zálog, hogyan szökött el tőle a forradalomban egy szabad csapathoz, mulattatta ott a honvédek buzdító verseivel, s hogyan szökött vissza hozzá.

Ekkor meg aztán Gazsi szökött meg tőle, haza ment Eszlárra és – Vojtinából vándor dalnok lett Pest csapszékeiben, s pótolta a Sängergesellschaftokat s a Café chantanteok énekeseit. Ama kis írói körhöz is eljárt, mely – mint már említők is – a váczi-utczában Parragh vendéglőjében esténként találkozni szokott, s itt mutattuk mi be őt mint Pest egyik nevezetességét Aranynak és Tompának. Vojtina verseket irogatott, persze (ő maga nem tudott jól magyarul) rettenetes magyarsággal s elszavalta még rettenetesebb tótos accentussal, mi nagyon mulatságos volt. Verseiben szabadon szidta a németeket, a policziát, néhányszor hüvösre is került – s minden atyai intéssel sem engedte magát egyetlen keresetforrásától: a versírástól, szavalástól s tánczról leszoríttatni. Elmondta biz ő, minden terrorismus daczára, csatabuzdítását a honvédekhez:

Kicsiny halál nem tesz semmit,
Őseinknél szintugy volt!...

S a hahota, mely szavait követte, még jobban esett neki, mint a kalapjába vetett hatos. Ez volt tehát az alak, melyet fölvelt a legsikerültebb magyar satyrák egyikének írója, hogy a buja kihajtásokat ostorozhassa.”⁶

239; VADNAY Károly, *Gazsi = Uő., Irodalmi emlékek*, Bp., Franklin-társulat, 1905, 376–400.

⁶ SZILÁGYI Sándor, *Rajzok a forradalom utáni időkből: Az első magyar katonai tanintézet*, Bp., Athenaeum, 1876, 109–110.

Figyelemre méltó, hogy az egymástól függetlenül született két forrás, bár a névre másképp emlékszik (talán Arany tévedése gyűrűzött tovább Szilágyinál), ugyanazt a rigmust idézi fel, s még ennél is érdekesebb, hogy egyikük Vojtina tehetségtelenségének és nevetségességének illusztrálására, másikuk inkább Vojtina bátorságát méltatván. Időben visszafelé haladva, találhatunk még egyéb nyomot is Vojtina létezésére. A tót diákot Jókai egy 1848 tavaszán (már forradalom után, de még jócskán az orosz invázió előtt) az Életképekben publikált cikkében idézi meg, egy apokaliptikus politikai pamfletben, ahol az oroszok már elfoglalták az országot, és éppen Vojtina teszi tönkre az ellenfelet:

„– Hát valjon Bernát Gazsi tót diákja hova avandzsírozott a muszka alatt?

– Nagy ember lett ő, a Sáros vármegyei spanyol. – Mikolás cár nevenapjára írt egyszer egy köszöntő verset diákul, mellytől a cár úgy megszeppent, hogy tüstént maga eleibe hozatta s félórai conversatió után annyira beleszerelmesedett: hogy rögtön kinevezte udvari költőjének harmincezer rubel és tiz kopek évi fizetéssel. – Most talpig vörös posztóban jár s mindennap dictiókat tart a Pilvaxban a muszka juratusoknak. Némellyek azt rebesgetik: hogy valami titkos viszony aligha nem létez közte és a cár felesége között, mert nagy befolyása van az udvarnál. Mikor a cárral contractust kötött az udvari poetai állomás iránt, ezeket kötötte ki magának. 1. Minden nap reggeli 9-től 10-ig szabad idő: hogy Bernát Gazsi csizmáit kifényesíthesse s szobáját kitakaríthassa. 2. A Festetics ház vallattassék be örökös és elidegeníthetetlen tulajdonul Gazsinak, hol élte boldogabb napjait leélte. 3. Azon mezítlábos kontesz, kit ő számozni tanított, az ország költségén holtá napjáig csizmában járjon. 4. A Festetics házból mindenféle hatlábu állatok örök időre száműzessenek. 5. Azon kéményben, hol ő télen át lakik, rajta kívül semmi más disznólabát füstöltni ne legyen szabad. – A cár mindezen kívánságait – haladék nélkül aláírta. Sőt egyszer arra is rávette a cárt borozás közben: hogy Gazsi adósságait elvállalta a statusadósságok közé. Ez fogja megbuktatni Oroszorszá-

got. Miklós cár csak akkor hűlt el, mikor liquidációra került a dolog. Zálogba kellett adni egész Ukraniát, a hozzá tartozandó Phrygia, Cappadocia és Paropemysussal egyben. Kétheti prolongatio és kamat maga felemésztette az uralhegyi platinabányákat.”⁷

Tehát a tót diák hamar része lett a Bernát Gazsi-anekdotakörnek. A legkorábbi nyom, ahol a keresztnév is feltűnik, egy anekdota, mely 1850-ben (nem sokkal tehát Arany első Vojtina-szövegei előtt) a Hölgyfutárban jelent meg. Ez a bekezdésnyi szöveg egy Édes M. által aláírt szöveg egyetlen bekezdése:

„Vojtina Mátyás híres költérünk szerencsés házasságáról már minap tevék rövid említést. Neje a híres gróf Prospectus unokahuga igen szeszélyes. Most nagy orvositanácsot tartat estenkint népes theagyüldéjében azon tárgy felett, hogy mint lehetne kedves férjét emberi színüvé és sasorrúvá modificalni. A nagy költő most egy batracomiomachian dolgozik; 1500 énekből fog állni. Az első ének így kezdődik: »A bécsi patkányok aranyakat loptag. Mikor azt ellopta quitung elosztotag. . . .«”⁸

A versparódia a tótos kiejtést imitálja, ám ezen túlmenően nem egészen világos, hogy kire és mire is utalhatnak a sorok. Mindenesetre ennyiből is sejthető, hogy Vojtina – bár Szinnyei József a biztonság kedvéért felvette nagy írói életrajz-gyűjteményébe, s a lexikonokba is bekerült⁹ – már eleve fiktív alak volt, hiszen természetesen a

⁷ JÓKAI Mór, *Hol leszünk két év múlva?: vagy Három excollega Siberiában*, = Uő., *Cikkek és beszédek*, II, (1848. március 19 – 1848. december 31), s. a. r. SZEKERES László, Bp., Akadémiai, 1967 (Jókai Mór Összes Művei), 176–192. Itt: 186–187. Eredeti megjelenése: *Életképek*, 6.1.24 (1848. május 28.), 681–683; 6.1.25 (1848. június 4.), 717–720; 6.1.26 (1848. június 11.), 757–760. Idézetünk: 757.

⁸ ÉDES M., *Két levél*, Hölgyfutár, 2.107 (1850. május 10.), 453–455. Itt: 454. A „minap tevék rövid említést” nem igazán lehet érteni: vonatkozhat egy tőlem nem ismert helyre úgy, mint utalhat egyszerűen a fiktív levélhelyzetre is.

⁹ *A Pallas nagy lexikona: Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben*, XVI: *Téba–Zsuzsok*, Bp., Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1897, 935. A fontosabbak: SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp.,

Prospectus grófi család merő kitaláció. Tassy Ede egy novellában lépteti fel a tótosan beszélő Woytyna Zachariast (a híres költő, Mátyás fivérét).¹⁰ Hogy Vojtina Mátyás valóban létezett-e, vagy pedig Bernát találta ki személyét mások szórakoztatására, ma már nem megítélhető, s talán nem is fontos. Sokkal lényegesebb, hogy Arany egy olyan figurát szemelt ki magának, akinek neve forgott a pesti értelmiség körében, s akihez – akárcsak Bolond Istókhoz – a Till Eulenspiegel-típus karakterjegyei köthetőek hozzá (alacsony származás, tréfálkozás, az elit kulturális világára éles szemmel, bagolyként figyel, s görbe tükröt tart annak).

(nagyon rövid Vojtina-filológia)

Arany első Vojtina-versei a Pesti Röpívekben jelentek meg 1850-ben. Arany számára kissé összekeveredhettek még az anekdoták, mert ezen a címen közölte az első részt: *Vojtina Gáspár levelei Andris öccséhez*. Utóbb a kéziratban áthúzta a keresztnéveket.)¹¹ A második rész ugyanezzel a címmel jött ki, alcíme: *Variáció: Kinek nem inge ne vegye magára*. Figyelemre méltó, hogy Arany nem (vagy: nem nagyon) próbált meg elrejtőzni (szemben a Hölgyfutár szatíráinak szerzőivel), az első közlemény alatt e név: A J , a második alatt ez volt olvasható:

Hornyánszky Viktor, 1914, XIV, 1312. *Révai nagy lexikona: Az ismeretek enciklopédiája, XIX: Vár–Zsüri, Kiegészítés: Aachen–Beöthy*, Bp., Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1926, 439.

¹⁰ TASSY Ede, *Falusi életképek*, Budapesti Viszhang, 1.2.15 (1852), 450–454. Megjegyzem, a következő számban jelent meg Arany János, *Visszatekintés* című költeménye, egy olyan számban, ahol Bernát Gáspár is publikált.

¹¹ Arany a *Vojtina-levelek* kéziratát Szilágyi Sándortól a Pesti Röpívek szerkesztőjétől kérte vissza, illetve kérte, hogy Szilágyi másoltassa le azt (Arany János Szilágyi Sándornak, Pest, 1866. október 22. = AJÖM XIX, 41). Valószínűleg ez a kézirat található meg ma az MTA KIK Kt, K511/12 jelzet alatt. Arany itt több apró javítást is tesz, s áthúzta a címbeli keresztnéveket és a mottót.

A...y J....¹² Amikor elegyes költői darabjai között 1867-ben – immár a javított címmel – publikálta a verseket, e megjegyzést fűzte hozzájuk: „*Vojtina levelei* egy, a hivatlan dúdolókat elriasztó satiracyclus akart lenni. Megszántam szegényeket, hisz *magyarul* döngicséltek.”¹³ Az Arany-irodalom feltételezése szerint, Arany itt a Hölgyfutár sekélyesülő színvonala miatt emelte fel szavát (erre mutat, hogy Gyulai Pállal összehangoltan indít támadást),¹⁴ s bár pontosan nem körvonalazható, hogy kikre is gondolt, amikor verstani leckéket adott, talán a Vojtina név már önmagában is felidézhetette a Hölgyfutár körüli vitákat, hiszen az ő köreikben forgott. Érdeemes megemlíteni, hogy Arany ekkortájt szintén a Pesti Röpívek lapjain kezdi közölni *Valami az assonanceról* című verstani tanulmányát,¹⁵ s így ugyanazon a fórumon komoly, érvelő formában is elmondja azt, amit Vojtina szájába adva parodikus formában adott elő.

A *Vojtina Ars poeticája* filológiája már kicsit bonyolultabb, nem csoda, ha Voinovich kissé bele is zavarodott.¹⁶ Ő még két kézitról számolt be, bár rejtélyes módon múlt időben: „Két kézírata volt”.¹⁷ Ezek egyike sem ismeretes ma, nem tudni hol s mikor kallódtak el.

¹² A.... J...., *Vojtina Gáspár levelei Andris öcscséhez*, Pesti Röpívek, 1.2.6 (1850. november 10.), 164–168; A...y J...., *Vojtina Gáspár levelei Andris öcscséhez*, Pesti Röpívek, 1.2.10 (1850. december 8.), 299–303.

¹³ ARANY János *Elegyes költői darabjai*, Pest, Ráth Mór, 1867 (Arany János Összes Kőteményei), 5.

¹⁴ Gyulai cikke aláírás nélkül, nyilas jeggyel: *A Hölgyfutár poétái*, Pesti Röpívek, 1.2.3 (1850. december 1.), 284–287. Modern kiadása: GYULAI Pál, *Bírálatok, Cikkek, Tanulmányok*, s. a. r. BISZTRAY Gyula, KOMLÓS Aladár, Bp., Akadémiai, 1961 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 5), 57. sz., 161–165.

¹⁵ A...y J...., *Valami az assonanceról*, Pesti Röpívek, 1.2.10 (1850. december 8.), 316–317. Mivel a lap nem folytathatta működését, a tanulmány itt félbemaradt, s csak 1854-ben jelent meg egészében. Lásd a kritikai kiadás jegyzeteit: AJÖM X, 601.

¹⁶ Lásd Tarjányi Eszter jegyzetét a kritikai kiadás zavarairól: TARIÁNYI, i. m., 99.

¹⁷ AJÖM I, 518.

Az elsőn a cím: *Vojtina könyve a költészetéről (1861)*.¹⁸ Ez egy jóval nagyobb szabású munkára utal, mint ami végül elkészült. Erre mutat az is, hogy az 1861-ben a Szépirodalmi Figyelőben közölt részlet ezzel a címmel jelent meg: *Eszmény és való (Mutatvány Vojtina Ars poeticá-jából)*, s a szövegnek csak a 1–229. sorait tartalmazta.¹⁹ A Voinovich által leírt második kézirat ennek a folyóiratközlésnek a dokumentuma (még a nyomdai utasítások is rajta voltak).²⁰ Zavarunkat csak tovább növeli, hogy van egy harmadik kézirat is, mely ma a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában található (erről Voinovich nem tudott, pedig az általa forgatott többi kézirat mellé van besorolva). Ez az 1861-re datált autográf tisztázat már a ma is ismert teljes szöveget tartalmazza, s a címe ez: *Vojtina Ars poétikája*.²¹ Hogy mikoriak ezek a szövegállapotok, a datálás ellenére sem könnyű megmondani (hiszen Arany datálhatta a harmadik kéziratot annak folyóiratbeli közléséhez igazodva is), hogy Arany mire is készülhetett, nem egyszerű körvonalazni. Tompa Mihálynak 1861. augusztus 25-én mindenesetre azt írta, hogy „egy humoristicus-didacticus művet” kezdett el.²² Végül a ma ismert, a harmadik kéziratnak is megfelelő szövegállapot csak az Arany költeményeinek 1867-es összkiadásában jelent meg.²³

¹⁸ Egy Toldy Ferencnek írott levélből tudjuk, hogy Arany ezen a címen olvasta fel művének valamely részletét a Kisfaludy Társaság 1861. május 31-i ülésén. Arany János Toldy Ferencnek, [Pest, 1861. május 31. és november 6. között] = AJÖM XVII, 641.

¹⁹ ARANY János, *Eszmény és való: (Mutatvány Vojtina Ars poeticá-jából)*, Szépirodalmi Figyelő, 2.2.1 (1861. november 1.), 1–5.

²⁰ AJÖM I, 518.

²¹ MTAK KIK Kt, K511/26.

²² Arany János Tompa Mihálynak, Pest, 1861. augusztus 25. = AJÖM XVII, 572–575. Itt: 574.

²³ Lásd ARANY *Elegyes költői darabjai, i. m.*, 219–230; ARANY János *Összes költeményei*, Pest: Ráth Mór, 1867, 756–762. Az 1867-es kiadásokban e költeménynek azáltal lett kiemelkedő szerepe, hogy a kisebb költemények utolsó, kötetzáró darabjaként jelent meg.

Jelen tanulmányhoz magam a kritikai kiadás Voinovich-féle szövegét használtam fel, de érdemes előre jelezni, hogy a szövegek textológiai kérdései még tisztázásra várnak.²⁴

(ars poetica)

Azáltal, hogy Arany – mintegy csatlakozván a Bernát kezdeményezte játékhöz – magára vállalta Vojtina szerepét, s az ő hangján szólalt meg, olyan érdekes költői szerepet hozott létre, melynek hatástörténete egészen a kortárs irodalomig kiterjed. Talán megkockáztatható az az állítás, hogy Arany költészete a Vojtina-figura révén folyamatosan jelen tudott lenni az utókor irodalmi életében. Hogy az irodalomtörténeti hagyomány inkább arra figyelt, hogy Arany saját költészettani véleményéből mit épített be e versekbe, Tarjányi Eszter Arany-könyvében hosszasan taglalta, ezért itt különösebb analízisére már nincsen szükség.²⁵ Arra nézvést, hogy mily komolyan vétetett Arany poétikailag formált esztétikai nézetrendszere, elegendő idézni Riedl Frigyes (talán túlságosan is) lelkesült szavait, melyekkel az 1861-es költeményt méltatja: „Horatius és Boileau a költői műfajokra és eljárásra nézve utólérhetetlenül helyes tanácsokat osztogatnak: Arany azonban a költészet leglényegesebb problémájáról: az eszményítésről világosít fel bennünk és így mélyebbre hatol mint akár Horatius, akár Boileau.”²⁶ Utalhatunk még arra az állandóan visszatérő latolgatásra, amiként az súlyoztatott, vajh Aranyak a különböző Vojtina-szövegei közül melyek voltak úgymond komolyabbak vagy mélyebbek,²⁷ vagy arra a parttalan vitára, mely akörül forgott, hogy Arany haladó realis-

²⁴ AJÖM I, 116–125; 301–308. A jegyzetek: 444–447; 518–519.

²⁵ *Uo.*, 110–114.

²⁶ RIEDL Frigyes, *Arany János*, Bp., Hornyánszky Viktor, 1887, 52.

²⁷ Lásd VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza, 1860–1882*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1938, III, 61–62; HERMANN István, *Arany János esztétikája: Az elveszett alkotmánytól a Buda haláláig*, Bp., Kossuth, 1956, 113.

ta-e vagy sem.²⁸ Természetesen nem állítom, hogy jogosulatlan volna annak számbavétele, hogy a Vojtina szájából elhangzottak mennyiben párhuzamosak Arany másutt fejtegetett esztétikai nézeteivel,²⁹ a mi szempontunkból most mégis érdemes felidézni Szörényi László régi figyelmeztetését arról, hogy a Vojtina-levelek legalább annyira kritizálják Arany saját költői gyakorlatát, mint az ostromozott fűzfapoétákat, illetve Tarjányi Eszter újabb megközelítését, mely pedig arra int, hogy a versek beszélőjének komolyságát a költemények retorikai szituáltsága igencsak rombolja.³⁰ Ezekhez a dilemmákhoz képest érdekes az, hogy a Vojtina alakját-hangját megidéző kortársak és utódok miként viszonyultak e problémákhoz. Hogy az irodalomtörténészek érdeklődése és a művészek egyéni olvasatai nem feltétlenül esnek egybe, talán olyan nagyon nem is meglepő. Itt azonban egy olyan esettel állunk szemben, ahol mind az irodalomtörténet, mind a szépirodalom igen gazdagon dokumentálta érdeklődését, s folyamatos reflexió tárgyává tette a Vojtina-kérdést.

Mielőtt szemeztetnénk az utókor irodalmi olvasataiból, előljáróban szeretném röviden a saját megközelítésemet körvonalazni. Nem azért, mintha az volna a célom, hogy a legkülönbözőbb költőket majd egyetlen vezérfonalra felfűzve a saját olvasatomhoz vezessem el, inkább azért, hogy nyílt lapokkal játszhassek a továbbiakban, s nyilvánvalóvá tegyem, hogy én miként látom a Vojtina-versek ügyét. Ponto-

²⁸ E vita mélypontjait hadd ne idézzem, csak egyetlen valóban üde színfoltját: KOMLÓS Aladár, *Arany János Vojtina ars poeticája és Gustave Planche* = Uő., *Tárguló irodalom: Tanulmányok, esszék, kritikák*, Bp., Magvető, 1967 (Elvek és Utak), 40–54. (Eredetileg 1952-ben íródott a cikk.)

²⁹ DÁVIDHÁZI Péter, *Hunyt mesterünk: Arany János kritikusi öröksége*, Bp., Argumentum, 1994², 168; S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Bp., Balassi, 2005, 514–515.

³⁰ SZÖRÉNYI László, *Epika és líra Arany életművében* = Uő., „Multaddal valamit kezdeni”: *Tanulmányok*, Bp., Magvető, 1989 (JAK Füzetek, 45), 164–207. Itt: 190; TARJÁNYI, i. m., 115–121. Lásd még ehhez EISEMANN György, *A későromantikus magyar líra*, Bp., Ráció, 2010, 217–218.

sabban arra kérdésre keresem előzetesen a választ, hogy miért is terjedhetett ki oly példátlan módon a Vojtina-szövegek interpretációs mezeje. Arany János azon kultikus tisztelettel csodált költőnk, akinek életműve gyakorlatilag folyamatos újraértelmezések tárgya. Nemcsak az egyes szövegek megítélése, de életművön belüli súlyuk is folyamatosan változott. Mégis állítható: a Vojtina-szövegek még e változatosságban is kitűnnek azzal, hogy szögesen ellenkező olvasatokat provokáltak.³¹

Legyen a példánk most a *Vojtina Ars poeticája*. Egyfelől e verset lehet akár Arany saját írói önértelmezéseként is olvasni, olyan szövegként, mely valójában ars poetica. Ez arra a poétikai hagyományra utal, mely verses formában beszél el a verselés szabályait. Horatius a Pisókhöz írott episztoláját (Ep. II. 3) illetik e megnevezéssel évszázadok óta, s az újkorban Nicolas Boileau írt nagyszabású tankölteményt (*L'art poétique*) a művészet formai szabályairól. Ilyenformán az ars poetica egy sajátos önreflexivitással is bír, amennyiben rögtön be is mutatja azokat a szabályokat, melyeket éppen megfogalmaz. Arany első Vojtina-szövegei például verselési szabályokat fogalmaznak meg arról, hogy milyen a jó rímelés, s a szöveg virtuóz módon be is mutatja azt, amiről beszél. Ebben az értelmezésben a felvett szerep (Vojtina) csak álca, a szerepfelvétel csak tettetés, a vers sorai közül Arany János saját hangját lehet kihallani, saját esztétikai koncepcióját lehet kiolvasni – például az eszményítés ügyében.

Másfelől épp az ars poetica műfajának önreflexivitása tette lehetővé, hogy ezeket a megszólalásokat költői játéknak láthassuk. Már Horatius esetében is nyilvánvaló némi irónia (sőt az utóbbi években komoly érvek merültek fel arra nézvést, hogy az egész szöveg volta- képpen egy költői modor maró gúnnyal kifigurázott szatírája);³²

³¹ Erről lásd MILBACHER Róbert, *Arany János és az emlékezet balzsama: Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben*, Bp., Ráció, 2009 (Ligatura), 17–38.

³² Lásd a Helikon folyóirat tematikus számát: 61.3 (2015). Különösen Ferenczi Attila, Hajdu Péter és Philip Hardie tanulmányait.

Boileau is bár komolyan gondolja a megfogalmazott poétikai szabályokat, szövegének játékossága mégis visszavon valamit a látszólagos szigorból. A követendő szabályok kötöttsége és a stílus játékának szabadsága az ars poeticában együttesen van jelen.

E két olvasási mód látszólag éles ellentétben áll egymással. Valójában a Vojtina-költemények éppen attól hihetetlenül izgalmas szövegek, s Arany követőit is nyilván ez ragadta meg, hogy miközben a szövegek egyik nagy témája helyes és helytelen, igaz és hamis művészetelméleti dilemmája, azonközben éppen az marad eldönthetetlen, hogy aki e versekben megszólal komolyan vehető-e egyáltalán, s van-e, lehet-e bármiféle igazságtartalma annak, amit mond.

A *Vojtina Ars poeticája* nemcsak műfaja révén bizonytalanítja el olvasóját. Két része élesen elválik egymástól, olyannyira, hogy a modern kiadások tipográfiaiilag is el szokták választani azokat egymástól. Az első egység, mely a 64. sorig tart, valamiféle önvallomás, a második rész, a 65. sortól a vers végéig, tartalmazza az esztétikai tanítást. Bár az ironia a szöveg mindkét részének alapvető stiláris eszköze, azok mégsem csak témájukban különböznek. Az első rész voltaképpen meghatározza, megrajzolja a beszélőt: nincs megszólított, hanem ehelyett arról olvashatunk, hogy miképpen jutott el odáig, hogy „éneklőlől” „énektanár” legyen. A második részben már megjelenik egy egyes szám második személyű, pontosabban nem körvonalazható megszólított, akihez a tanácsok szólnak. E kettősség azért is fontos, mert az első rész tanulságai alapján egy olyan személy osztja meg tapasztalatait egy másik személlyel (egy leendő vagy egy praktizáló költővel), aki éppenséggel nem volt képes művésszé válni.

A költemény első sora, mint azt Tolnai Vilmos kimutatta, egy Tóth Kálmán nevű korabeli költő egyik versének nyitányára utal vissza.

Tóthnál:

Teli vagyok dallal, mint csillaggal az ég,
Teli vagyok dallal, mint sugárral a nap...³³

Aranynál:

Tele vagyok, *dallal* vagyok tele,
Nem, mint virággal a rét kebele,
Nem, mint sugárral, csillaggal az ég:
De tartalmával a „poshadt fazék”.
Vagy mint csatorna, földalatti árok,
Amelybe nem csupán harmat szivárog. –
Tele vagyok. Nincs túrni mód tovább:
Feszít a kórányag, a zagyva táp.

A szövegközi kapcsolat egyértelműnek tűnik, miként a stíluszint leszállítását is bajosan érthetnénk csak félre. Arany a „tele vagyok” kifejezést a testi ürités sürgető szükségeként fogalmazza újra. A „poshadt fazék” illetéknéppen az üritkezéshez használt edény (éjjeliedény, serbli), a csatornában, ahol „nem csupán harmat szivárog”, pedig a testi folyamatok végtermékei csordogálnak. A poétikusan, vagy ha tetszik: szépen megfogalmazott képek (csillag, sugár, virág, harmat) ilyenformán az elkerülhetetlen testi szükségletek („Nincs túrni mód tovább”) mellé kerülnek. Aranynál a testi folyamatok összevillantása és szembeesítése a művészi szép közhelyszerű toposzaival nem példátlan eset: az *Őszikék* címadó párverse juthat eszünkbe, ahol az első darabban a kulináris élvezetek kerekednek a művészet fölébe, a második rész pedig vizsgált versünkhöz hasonlóan egy ürités sejtetésével indul.³⁴ E technika egy olyan hagyományt szólít meg, mely azáltal kér-

³³ TÓTH Kálmán *Költeményei*, kiad. NAGY Ignác, Pest, Beimel J. és Kozma Vazul, 1854, 109–111. Itt: 109. Lásd TOLNAI Vilmos, *Arany Vojtina leveleinek keletkezése*, BpSz, 183.523–525 (1920), 55–74. Itt: 71.

³⁴ E pórias hagyományról lásd MILBACHER, „...földben állasz mély gyököddel...”, *i. m.*, 139–154.

de rá a kulturális értékek mibenlétére, hogy felmutatja az eltagadott vagy tabuizált másik oldalukat. E másik oldal önmagában nem törli el a célpontul választott értékvilágot, csupán magától értetődőségében kételkedik – s teszi mindezt a szép és rút groteszk egymás mellé állításával. Ennek a jelentősége akkor lesz igazán érthető és értékelhető, amikor az a költő, aki képtelen volt testi mivoltának elrejtendő fizikai működését kordában tartani, éppen arról fog beszélni tanítványának, miként kell egyszerre szabadnak lenni és sztoikus módon bölcselkedni. Oly tanácsokat fog tehát osztogatni, melyeket ő maga nem tudott betartani, s imígyen az *ars poetica* műfaji hagyományainak épp azt a vonatkozását véti el, hogy színre is kellene vinnie, személyében képviselnie kellene azokat a szabályokat, melyek tanácsként éppen az ő szájából hangzanak el.

A következő versszakokban kirajzolódó költői karriertörténet egy bukás története, tehát az elbizonytalanítás folytatódik. Kiderül, hogy a beszélő azért volt „dallal tele”, mert sokat olvasott (falta a könyveket?), s metaforikus hasmenése tulajdonképpen ennek köszönhető („Kit meg ne rontson aztán ennyi zöld! s / Ne rágjon ennyi éretlen gyümölcs! –”). Egy olyan kultúrkritikai álláspont sejlik itt fel („a műveltség nem igazán mozdította előre a világot”), melynek nagy vitáját még Jean-Jacques Rousseau kezdeményezte, s melyhez a magyar irodalomban számosan hozzászóltak korábban (például Vörösmarty Mihály *Gondolatok a könyvtárban* című nagy versében). Mindenesetre Vojtina három költői lehetőséget szűrt át magán „egypár száz” könyv elolvasása nyomán. A *bor* mint téma egyáltalán nem érintette meg, a *szerelemben* néma maradt („Egy *mukkomat* se hallád, vaksi hold!...”), s csak a *hazáról* lett volna mondanivalója, sőt itt hatása is volt (gyönyörű sorok: „Sebet tör a dal, de balzsamteli / Ujjával ismét megengeszteli.”), ám ez gyorsan elmúlt, s mire szavai elhangzanak, már csak a „kiáltozás”, „kurjogás” maradt – a költészet kiveszett. Egy idézetet hoz állapotára: „Mély hallgatásban torkom elrekedt”. Ez Dante *Isteni színjátékának* az elejéről származik („Chi per lungo silenzio pareo fioco”, I, 63.), amikor az évszázadokig hallgató Vergilius először

megszólal, hogy a Pokolba kísérhesse Dantét. Szimbolikus utalás ez, ismét egyszerre komolyan vehető és ironikus játék: Vojtina Vergilius-ként vezeti tanítványát, tehát a megszólított nem akárkit kapott kísérőül, másrészt nehéz feledni, hogy Vergilius először a Pokolba szállt alá, s utóbb a Mennyszágba be sem léphetett. Ha komolyan vesszük az utalást, akkor abból az is következik, hogy az egyik legnagyobb költő fogja megosztani tanácsait, illetve az is, hogy csak ideig-óráig kísérheti társát, végcéljához nem vezetheti el. Ráadásul a felvett szerep tovább osztódik: nem igazán tudni, hogy akkor itt most ki is beszél valójában. Arany? Vojtina? Vergilius?³⁵

A költemény tanácsadó, hosszabb része egy ókorig visszanyúló művészetelméleti dilemmát tárgyal: hazudnak-e a költők? Platón, bár több ellentétes vélemény is megjelenik dialógusaiban a művészetekkel kapcsolatban, azt állította (az *Államban*), hogy a világról szerzett tudásunk már eleve ideálisnak tekinthető formák utánzása, s a művészet, mikor ezeket az utánzatokat utánozza, még messzebb kerül az eredeti formáktól, ahelyett, hogy közelítene hozzájuk. Vojtina ez ügyben inkább Arisztotelész *Poétikáját* követi: Platón tanítványa szerint ugyanis mestere tévedett (íme, egy tanítvány, ki megtagadta mesterét!), hiszen az utánzás alapvető emberi igény, s például a művészet abban a különbözik a történetírástól, hogy míg az utóbbi azt meséli el, ami megtörtént, előbbi olyan történeteket kínál, melyek nem történtek meg, ám megtörténhetnek (*Poétika*, 51b). Egyedi és általános tehát úgy kerülnek itt szembe egymással, hogy a művésznek az előbbi felől az utóbbi felé kell elmozdulnia – még akár azon az áron is, hogy hazudni kényszerül. Az imént említett arisztotelészi megkülönböztetésre utalnak a következő sorok:

³⁵ Ide tartozik, hogy Szörényi László egyéb Vergilius-reminiscenciákra is rámutatott a szövegben. SZÖRÉNYI László, *Magyarázatok Vojtina Ars poétikájához* = *Mezei Márta 75. születésnapjára*, Bp., Balassi – Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézet, 2004, 67–70. Itt: 67–68.

Tán nem való, hogy ez s ez úgy esett,
 Tán ráfogás a felhozott eset:
 Mátyás király nem mondta s tette azt;
 Szegény Tiborc nem volt élő paraszt;
 Bánk, a nejével, megvénült falun,
 Sosem dühöngte többé a szarun³⁶,
 Evett, ivott, míg végre elalún:
 De mit nekem *valód*, ha ez esetben
 Bánk törpe lesz, Mátyás következetlen?
 Ha semmi évszám, krónikás adat
 Engem le nem győz, hogy nem tett vadat?
 Nekem egész ember kell és király,
 Vagy férj, nejéért aki bosszut áll,
 S ember-, király-, meg férjben az egyén:
 Csip-csup igazzal nem törődöm én.

Ezt támasztja alá a vers híres – legalább Phaedrus óta vándorló, terjedő – meséje a malacvisítás-utánzó versenyről (ahol az igazi malacot köpenye alá rejtő csaló veszít), a léghajóban való felszállás mint az esztétikai szintemelésnek (ironikus) allegóriája,³⁷ valamint a piszkos, bűzös, poros város (Pest) átesztétizálásának problémája. Ezen klasszikus esztétikai álláspont számbavételével (s némi mértékletesség révén) jutunk el magához a költészethez:

Nem a való hát: annak égi *mássa*
 Lesz, amitől függ az ének varázsa:
 E hűtlen hívség, mely szebbít, nagyít –
 Sulykot, bizony, nem egyszer elhajít:
 Ez alkonysúgár, mely az árnyakat,
 E köd, mely nőteti a tárgyakat;

³⁶ Azaz „a szarvon”, a felszarvaztatáson. Szörényi László megvilágító erejű magyarázatát követem itt: *Uo.*, 70.

³⁷ Ami akár a neoplatonikus emanáció romantikában is népszerű koncepciójának nyoma is lehet.

E fénytörődés átlátszó habon,
E zöld, esős lég egy május-napon;
Ez önmagánál szebb, dicsőbb természet:
Egyszóval... a költészet.

Annyiban van modernizálva ez a régi esztétikai tézis (amit, lássuk be, ezúttal nemcsak szórakoztató módon, de gyönyörű sorokban prezentált Vojtina), hogy ideális és valós ellentéte már nem az eredeti platóni kontextusban jelenik meg, hanem valamiféle romantikus esztétikai ideológia jegyében, mely szembeszegül kora realista törekvéseivel.³⁸

Ha itt véget ért volna a költemény, talán meg is elégedhettünk volna azzal, hogy Vojtina, bár kissé bohó, mégiscsak remek „énektnárnak” bizonyulhatott. Ám a költemény nem itt végződik, Vojtina nem tudja befogni a száját, s kísérletet tesz arra, hogy definiálja a „híres eszmény, vulgo: *ideál*” fogalmát. Nehezen követhető fejtegetések jönnek, majd az érvelés egyszer csak véget ér, félbe szakad. Zavarunkat csak növeli, ha ehhez hozzávesszük, hogy Vojtina – amikor korábban a mindent felfaló, de semmit meg nem emésztő óriáskígyó (egy boa) rémképét állította tanítványa elé, ahol ismét az emésztés problémájára, s ilyenformán saját problémájára utalt vissza – újfent jelezte: egy olyan személy adja a földi valóság meghaladására vonatkozó tanácsait, aki képtelen volt túllépni saját testének fizikai működésén.

A *Vojtina Ars poeticájának* sajátos hatáseleme, hogy nem lehet pontosan tudni, kinek a hangját halljuk. Nemcsak az Arany és Vojtina közötti határvonal elmosódott, hanem a vers, azáltal, hogy folyamato-

³⁸ Kissé zavaros érvelésű tanári székfoglalójában mintha Dániel Viktor is valami ilyesmire jutna: DÁNIEL Viktor, *Az eszményítésről és Arany János „Vojtina Ars poeticájá”-ról = A sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó-kollégium ötvenkettedik évi értesítője 1910–1911*, szerk. PÉTER Mózes, Sepsiszentgyörgy, Jókai-nyomda, 1911, 3–10. A korabeli, realizmus problémáját taglaló vitákról lásd HITES Sándor, *A realizmus korai magyar fogalomtörténetéről*, It, 97.3 (2016), 263–299.

san mások szövegeit és jól ismert téziseit idézi, különböző hangok együttes, kollektív hangjaként olvasható. Ha nem is példátlan ez a bizonytalanság a 19. századi magyar irodalomban (gondoljunk csak Kölcsey Ferenc *Vanitatum vanitas* című költeményének beszédhelyzetére),³⁹ mindenestre nagyon megtermékenyítő.

(kortárs Vojtinák)

Arany Tompa Mihály véleményét Vojtina leveleiről egy mára elkallódott levelében kérte ki, mire barátja 1850. november 30-án válaszolt:

„Vojtina levelét a Nro 1. olvastam, én nem találom, hogy pokróczos modorban volna írva, mert csak nem akarsz úgy írni mint a pomádé lágyságú Böthy Siga? egyebaránt írhat sz e veszett csordának, az nem veszi magára, mert a szerkesztők czudarok, minden patvarista gyerekből híres író, költőt csinálnak két 24 óra alatt, ut figura docet Tót Kálmánban.

Az irodalmi társulat közted s köztemi alakításán elmosolyodtam. Nem azért, mintha igaznak nem tartanám és helyesnek gondolatod, hanem azért mert magamra gondoltam. Velem barátom nem méggy semmire ilyen dologban; én Aesthetica kisasszonnyal olly keveset társalogtam, hogy ha felőle és belőle valamit próbálnék mondani: okvetlen bolondot mondanék. Ne tarts engem édes Jancsim Straussnak ki hangjegyek után musikál; én valóságos naturalista cigány vagyok, – húzom, húzom a mint tudom, s ha ollykor egykét jó hangot adok: az nem a tudásból, de csupán érzésből származik nálam. Nem mondom, hogy meg nem érzem mi jó, mi rossz? de ha azt kellene megmondanom miért? Bizonyosan belesülnék.”⁴⁰

³⁹ Lásd Z. KOVÁCS Zoltán, „»Vanitatum vanitas« maga is a humor”: Az irónia (korlátozásának) változatai a magyar romantika irodalmában, Bp., Osiris, 2002 (Doktori Mestermunkák), 72–74.

⁴⁰ Tompa Mihály Arany Jánosnak, Kelemér, 1850. november 30. = AJÖM XV, 304–309. Itt: 307–308.

A fentebbi levélrészletnek természetesen csak az első bekezdése vonatkozik konkrétan a tárgyunkra, a második azután kerülhet ironikus fénytörésbe, hogy Tompa Arany tudta nélkül megírja saját választ a Vojtina-levelekre (Vojtina Andris nevében), melyet aztán – a Pesti Röpívek betiltása miatt – végül nem sikerül publikálnia. Erről 1851. január 10-én Aranyt is tájékoztatja: „A Röpívek betiltása által egy kis barátságos tréfánk ment füstbe; én ugyanis az írói becsületében általad olly mélyen sértett Vojtina Andris Válaszát közlendettem leveledre. Szilágyinál hever a kézirat, szeretném ha legalább neked elküldené.”⁴¹ Nem tudni, hogy Arany végül látta-e a verseket (Szilágyi Sándor elküldte-e neki, elkérte-e egyáltalán), csak annyi ismert, hogy ajánlotta Tompának a válasz Hölgyfutárban való közlését, legalábbis Tompa fennmaradt leveléből tudjuk ezt.⁴²

A *Válasz Vojtina Gáspárnak*⁴³ fiktív szerzője Vojtina Andris, aki felháborodottan utasítja vissza a verstani leckéztetést. Voltaképpen a költői szabadság nevében rója meg nagybátyját, hogy korlátok közé szorítaná tehetségét:

Minden lépten-nyomon szabály, szabály,
Tőlök ha tetszik, akar megzabálj;
Hisz a költő, mint a madár, szabad,
Hogy bejárja az égi tájakat;
S midőn már-már a fellegekbe szárnyal:
Földre rántják a szabály madzagjával, –
S midőn iramni kezd fellelkesülten:
Lábán béklyó, a nyaka hegedűben.

⁴¹ Tompa Mihály Arany Jánosnak, [Kelemér], 1851. január 10. = AJÖM XV, 322–325. Itt: 323.

⁴² Tompa Mihály Arany Jánosnak, Kelemér, 1851. február 10. = AJÖM XV, 337–340. Itt: 339.

⁴³ Tompa versét a következő kiadásból idézem: Tompa Mihály *Összes művei*, Bp., Franklin-társulat, 1940, 205–207.

Tompa Aranyinak írott (fentebb hosszán citált) 1850. november 30-i levele épp azáltal figyelemre méltó, hogy megmutatja, mennyire diskurzusfüggő, hogy mikor milyen álláspontot képviselnek a korszak irodalmi életének szereplői. A válaszvers ironiája ugyanis a túlzott szabadság mellett és a szabálykövetés ellen érvel, míg a levélrészlet második idézett bekezdésében Tompa arról szól, hogy nem tudásból, hanem érzésből származnak költeményei (azaz itt éppenséggel a szabályok követésére képtelennek mutatkozik).

Tompa olvasata mindenesetre folytatja Arany játékát. Arany magára vette a divatlapok egyik megkreált figuráját, hogy az ő szájába adjon tanácsokat a divatlapok szerzőinek. Tanácsa így egyszerre volt kívül és belül a divatlapok diskurzusán, ironiája pedig némiképp elbizonytalanította, hogy mennyire is érdemes követni azt. Tompa úgy folytatta a játékot, hogy a megszólított rokonként, a fűzfapoéta költő fűzfapoéta unokaöccseként szólalt meg, s az ő szájába adta a divatlapok szerzőinek és szerkesztőinek Arany és Tompa (és Gyulai) által feltételezett nézőpontját:

Te csak folytasd tudós leckéidet,
De azt ha mondom, bátran elhihedd:
Hogy egy betűt sem tanulok belőlök,
Hanem eztán is csak szabadon költök.
S ingyen adván a szerkesztő uraknak:
Verseimen ezek mind kapva-kapnak;
Igaz, olcsó húsnek híg a leve:
De betöltenek egy lapot vele.
S a jó közönség nem finnyás, sokat
Ez a vers közt épen nem válogat;
Csak szép egyenlő sorokból legyen,
Sok ah-val, oh-val, hah-val vegyesen,
Egyik vers nála olyan, mint a másik;
S ebben, azt tartom, hogy nem is hibázik.

Tudvalévő, hogy Arany éppen azért hozta létre irodalmi vállalkozásait, hogy a Tompa által szóvá tett sekélyességet némiképp ellensúlyozza, s voltaképpen ez volt az egyik oka az írónövi Gyulai Pál által kirobbantott háborújának.⁴⁴ Tehát Tompa számára nem is igazán az volt itt a fontos, hogy Arany mit gondol az asszonáncról (azt Arany amúgy is megírta tanulmányában), inkább az, hogy Arany költeménye miként értékeli korának irodalmi értékrendjét. Az ő olvasatában Vojtina és rokonságának szerepeltetése azért tűnhetett hatásos ellen-szernek a divatlapok okozta ízlésbeli ficamokra, mivel épp a divatlapokból vett eszközzel (Vojtina ironikus figurájával) reagált. S ki tudja minek szólt iróniája? Hiszen ne feledjük, Arany divatlapok elleni támadása párhuzamos volt Gyulai Pál vonatkozó kritikáival, ahol Gyulai – valószínűleg merő tévedésből – éppen Tompának egy Rém Elek álnéven írott költeményét pécézte ki magának. Talán Tompa válasza arról is szól, hogy óvatosabban kellene számon kérni a minőséget.⁴⁵

Arany költői játéka – mivel Vojtina figurája a Hölgyfutár körében volt bejáratva – talán nem is volt annyira rejtett utalás – legalábbis, ami a Pesti Röpirvekben közölt Vojtina-leveleket illeti. A Hölgyfutárban például 1851. december 18-án jelent meg egy polemikus cikk Atádi Vilmostól. Ez a cikk, az *Őszinte levelek* sorozat negyedik darabja, egy elképesztően hosszú körmondattal kezdődik, melynek minden tagmondata az „akkor, amikor még nem...” logikai szerkezetre épül. Ezek egyike ez: „mikor még a Vojtina-féle versek nyomtatott lapban komoly képpel nem tukmáltattak a közönségre s magánmulatságnak

⁴⁴ Erről lásd VADERNA Gábor *A nők és a kultúra hanyatlása: A női írás a 19. század második felében Magyarországon = Angyal vagy démon: Tanulmányok Gyulai Pál Írónőink című írásáról*, szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Bp., reciti, 2016 (Hagyományfrissítés, 4), 117–154.

⁴⁵ Persze ettől még nem feltétlenül kell eljutni a Tompa-irodalomban fel-felbukkanó sejtésig, hogy valamiféle mellőzés keserősége volna itt tetten érhető. Lásd például LENGYEL Miklós, *Tompa Mihály élete és művei*, Bp., Athenaeum, 1906, 136.

maradtak a kávéház-vendégek számára”.⁴⁶ Ez a tagmondat több érdekes adalékkal is szolgál ahhoz, hogy megértsük Arany (és Tompa) gesztusát. Egyfelől Atádi ironikus levelében komolykodva kérdezi, hogy miként is kerülhettek egy komoly nyomtatott lapba oly komolytalan dolgok, mint Arany versei. Azaz: pontosan érzékeli a téma közegváltását. Másfelől a Vojtina-jelenséget kávéházi magánmulatságnak tartja, s nem érti, hogy miként is szabadulhattak ki e körből, s miért is kellett komoly diskurzus részévé tenni azt. Sajnos, egyéb nem derül ki Atádi szövegéből, s ilyenformán az sem bizonyos, hogy ő érzékelte volna Arany szövegének iróniáját. Mindenesetre az a tény, hogy a Hölgyfutár szerzője ironizált Arany ironikus gesztusán, jelzi, mégiscsak elérte Arany nekik szóló célzásait.

Vojtina alakja azonban gyorsan Aranyon ragadt, s azt a játékos elkülönöződést, melyet Tompa még világosan érzékelt, már néhány évtized múlva nem feltétlenül lehetett tetten érni. Ekkor ugyanis már senki nem értette a divatlapokra vonatkozó utalásokat, vagy azt, hogy Vojtina alakja mögött voltaképpen Tóth Kálmánt kellene sejtenünk, miként azt Tompa levele fel is oldotta („ut figura docet Tót Kálmán”).

Amikor Arany 1877-ben hosszú hallgatás után kiadta *Tölgyek alatt* című költeményét,⁴⁷ mint ismeretes, kapott érte hideget-meleget. Baros Gyula érdekes tanulmányban gyűjtötte össze a vers visszhangjának irodalmi forrásait.⁴⁸ Azonban még Baros sem regisztrálta a Borsszem Jankó gúnyversét (*Öreg Arany Jánosnak*), mely Talmi János álneven jelent meg a következő szerkesztői jegyzettel: „Ezen verseket már három hét előtt kaptuk. De nem közöltük, attól tartván, hogy a kihez írva vannak, rossz néven találná venni. Közben azonban megnyugtatót szereztünk magunk az iránt, hogy közlésük nem fog zokni

⁴⁶ ATÁDI Vilmos, *Öszinte levelek IV*, Hölgyfutár, 2.290 (1851. december 18.), 1151–1152. Itt: 1151:

⁴⁷ ARANY János, *A tölgyek alatt*, Budapesti Szemle, 16.31 (1878. január), 172–174.

⁴⁸ BAROS Gyula, *Egy költemény verses visszhangja: (Arany Jánosnak „A tölgyek alatt” című költeményéről)*, Budapesti Szemle, 191.549 (1922), 133–142.

esni a koszorus adressatusnak.”⁴⁹ A jegyzet ironikus mentegetőzése talán annak is szólt, hogy Arany verse jóval korábban jelent meg, s a vicclap fáziskésése nem kicsiny.

A költemény így hangzik:

OH VÉN Arany Janos
Ott a tölgyfa alatt!
Szüz Margit szigetén
Süsd meg a madarat!

Te! ki pusztá csárdát
Énekeltél régen,
Dalolva bolyongtál
Vad virágos réten,
Szüz erdő homályán
Pöngetted a hárfát,
Hol bevéselt b ö t ü
Nem rútít el nyárfát:
Most hálálkodol egy
Szivárványos kutnak,
Csizma-borotváló
Kavicsozott utnak!
Meggdalolod azt az
Árva természetet,
Mit tót kertész keze
Szép kótára szedett!

Esztergázott falomb,
Sikra gyalult pázsit,
Mitől más poéta
Ha meg nem fut, ásít:

⁴⁹ TALMI János, *Öreg Arany Jánosnak*, Borsszem Jankó, 11.526 (1878. február 3.), 6.

Téged dalra készítet!
– És oly szépen mondod,

Még az is elhiszi,
Ki nem egyszer volt ott
Vasárnap délután,
Leszállított áron,
Mikor minden padon
Vendég kettő három,
Nyíló rózsát mikor
Karddal öröz drabant,
És a gyöpre lépni,
Isten ments, nem szabad!
S te mindezt megdallod
Bűvös-bájos hangon,
Öreg ember keze
Nem reszket a lanton.
Lám, hogy ha „rávonod”
Te „költői mázad”,
„A pőre tartalom
Fejedre nem lázad!”
Mert kéz kell ám oda,
Nem „ars poëtica”
Vojtina öccsinek
Hej! nem adatik a!

– Ne keress te „tárgyat”
Mint más, *szebbnél-szebbet!*
Csak te dalolj nekünk
Többet öreg, többet!

A gúnyvers Arany népi természetességét veti össze a rendezett városi parkban sétáló vénember mesterkedéseivel. Ne feledjük, a kortársak nem sokat láttak az idős Aranyból, az *Őszikék* világa – melynek

tanulása szerint Aranyt a város problémája igencsak foglalkoztatta – rejtve maradt még sokáig, s ilyenformán a jórészt Gyulai Pál által épített népiesség-koncepció keretein belül értelmezett Arany életműve. A mi számunkra sokkal érdekesebb, hogy az ismeretlen szerző a *Vojtina Ars poeticáját*, melyből idézőjelekkel idézget is, már magától értetődően olvasta Arany saját költészeteszményeként, s azt kérte számon időskori költeményén, hogy hűtlen maradt az ott megfogalmazott poétikához.

Ugyanakkor ekkor még létezhetett egy Vojtina-folklór is – bár természetesen ez már nem volt független Arany szövegeitől. Ha a Borsszem Jankó példányaiban tovább lapozunk, rábukkanhatunk két évvel a fentebbi költemény után „legifjabb Vojtina Gáspár” „modern ars poeticá”-jára, ahol a modern költővé válás elemeit (borzas fejszörzet kell például) szedi össze az ismeretlen szerző szatírája,⁵⁰ majd erre is egy évre egy bizonyos Cs. G. L.-nek írott szerkesztői üzenet bizonyítja, hogy a Vojtina-folklórra még mindig érdemes lehetett utalni: „Olvastuk a rigmusokat s tekintvén, hogy elmondáskor a nemes kompánia prozódiai igényei már meglehetősen lazák voltak, tetszettek is. Vojtina Gáspár uram óta ilyen nak-nekes kádencziák nem faragtatódtak.”⁵¹ A „nemes kompánia” nyilván a szerkesztőség tagjai, akik kapatos állapotban olvasták fel maguknak a beküldött költeményeket, s az egyikről Vojtina Gáspár jutott az eszükbe. A név elvétele (Gáspár Mátyás helyett) azonban már jelzi, hogy Arany óta némiképp összekeveredtek a nevek, s immáron nehezen szétszálazható, hogy a Bernát Gazsi-, a Vojtina-folklór vagy pedig az Arany-versek hatása mutatható-e ki.

Legifjabb Vojtina Gáspárral azonban már egy új diskurzus is kezdődik: az Arany-verset imitáló ars poeticák sora, melyek immár a modernitás diskurzusai felől értik és írják újra a nagy költő előd tanításait.

⁵⁰ Legifj. VOJTINA Gáspár, *Modern „ars poetica”*, Borsszem Jankó, 13.662 (1880. november 21.), 9.

⁵¹ *Szerkesztői üzenetek*, Borsszem Jankó, 14.686 (1881. március 6.), 10.

(modern Vojtinák)

Arany halála után esély sincs összegyűjteni a Vojtina-reminiszcenciákat. Ha kizárjuk vizsgálatunk köréből az olyan prózai szövegeket, mint például Kosztolányi Dezsőnek nevezetes 1935-ös pamfletjét, ahol Vojtina bőrébe bújva támadta Illyés Gyulát és a népi iskolát, vagy Ignótus neovojtina-cikkeit (ahol a vojtináság már szinte önálló műfaj),⁵² akkor is lehetetlennek tűnik az összes forrás összegyűjtése. Sőt, ha tekintetbe vesszük, hogy a Vojtinák persze mind visszavezethetőek Arany Jánosig, de egymásra is hathattak (például Jékely Zoltán nyilván Kosztolányi publicisztikája és Illyés viszontválasza nyomán parodizálja Vojtina megidézésével a népi és urbánus írók vitáját),⁵³ akkor még reménytelenebb vállalkozásnak tűnik a teljességre törekedve leírni a Vojtina-figura hatástörténetét. Ilyenformán csak arra van módunk, hogy egy-egy példa erejéig felvillantsuk e történet egy-egy epizódját.

⁵² KOSZTOLÁNYI Dezső, *Vojtina új levele egy fiatal költőhöz* = Uő., *Nyelv és lélek*, vál., s. a. r. RÉZ Pál, Bp., Osiris, 1999³, 477–479. IGNÓTUS, *Költés és való: Neovojtina*, Nyugat, 19.II (1926), 62–64; IGNÓTUS, *Művészetek és lehetőségek: Neovojtina* 2. §, Nyugat, 19.II (1926)b 243–245; IGNÓTUS: *Vers és verselés: Neovojtina* 3. §, Nyugat, 19.II (1926), 464–469; IGNÓTUS, *Nyelv és írás: Neovojtina* 4. §, Nyugat, 19.II (1926), 955–960; IGNÓTUS, *Teremtő indiskréció: Neovojtina* 5. §, Nyugat, 20.I (1927), 303–307; IGNÓTUS, *Fordítás: Neovojtina* 6. §, Nyugat, 20.I (1927), 669–673; IGNÓTUS, *Művészetek és műfajok: Neovojtina*, Szép Szó, 1.3 (1936), 218–223. Az előbbihez lásd SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Nyelv és nemzet* = Uő., *Kosztolányi Dezső*, Pozsony, Kalligram, 2011 (Szegedy-Maszák Mihály Válogatott Munkái), 518–547. Itt: 541–547. Utóbbihoz: ANGyalosi Gergely, *Neovojtina esztétikája: Ignótus művészetelméleti vázlatai*, Alföld, 60.1 (2009. január), 85–90.

⁵³ JÉKELY Zoltán, *Két szonett a magyar irodalom zivataros esztendeiből* = Uő., *Álom: Versek*, Bp.: Egyetemi Nyomda, 1946, 73–74. (Az itt hivatkozott kötetet nem sokkal megjelenése után bevonták, a példányokat – egy-két kivételtől eltekintve – bezúgták. Az általam használt kötet megtalálható: OSZK 634.342 jelzet alatt.)

A XX. század értelmisége számára a politika immár magától értetődően válhatott a világ értelmezési keretévé. Világháborús traumák és a XX. század egyéb borzalmas tapasztalatai (diktatúrák, országhatárok változása, genocídium stb.) nyomán a modernitásnak egy peszsimista változata kapott erőre.⁵⁴ Ennek következtében a költői megszólalás lehetőségei is megváltoztak. Nem véletlen, hogy egyesek Vojtinát úgy hangolták át, hogy az ő szerepe voltaképpen a bárdköltészet modern költészetben továbbélő hagyományainak lehetőségeiről mondott valamit. Ez azért is meglepő, mert bár Arany más műveivel (például történeti balladáival, a *Toldival* vagy a *Buda halálával*) képes volt a nemzeti bárd szerepét magára öltetni (legalábbis az Arany-értés képes volt ezt az összefüggést megteremteni), míg másutt kételyeit fejezte ki e szerep alkalmazhatóságát illetően (például a *Letésem a lantot* esetében),⁵⁵ éppen a Vojtina-versekben szó sincsen e dilemmáról. Pontosabban a *Vojtina Ars poeticájának* – mint már bemutattuk – az első felében fordul elő a probléma: ott arról esik szó, hogy berekedt a nagy kiáltozásban, melynek nem sok hatása volt. Amikor tehát politikai hitvallás tételére alkalmaztatik Vojtina alakja, akkor voltaképpen az Arany-kultusz egyéb elemei (melyek alapján a közösségi költészet legmodernebb, s ezáltal leghitelesebb megszólaltatója ő) mintegy rá-montírozódnak Aranynak egyéb költeményeire is.

Juhász Gyula 1924–25-ben két alkalommal is írt verset Vojtina nevében: *Vojtina új ars poétikája a fiatal költőkhöz*, illetve *Vojtina új levele öccséhez a drámaírásról* címmel.⁵⁶ Nézzük a korábbi költeményt. A vers Juhász konzervatív fordulatának fontos dokumentuma. Az egykoron a modern költészet apostolának tekintett szerző itt kevésbé burkolt módon vallja meg politikai filozófiáját:

⁵⁴ A kultúrpeszsimizmus kérdéshez lásd POSZLER György, *Napnyugat alkonya vagy évezred hajnala?: Vázlatok válságfilozófiákhoz* = Uő., *Találkozások*, Bp., Liget Műhely Alapítvány, é. n. [1992] (Liget Könyvek), 28–77.

⁵⁵ MILBACHER, i. m., 232–244.

⁵⁶ JUHÁSZ Gyula *Összes művei: Versek, II: 1912–1925*, s. a. r. ILIA Mihály, PÉTER László, Bp., Akadémiai, 1963, 355–358; 412–414.

Arany gazdája verte így vetését,
Én már, lehet, konzervatív vagyok,
De megtartom, mit bízván és remélvén
Reánk testáltak bölcsek és nagyok!

Arany – mint látjuk – név szerint megnevezve szerepel a költeményben, mint egy olyan bölc, aki a legnagyobbak között kaphatott helyet. Ilyenformán a Vojtina-szerep e bölc szerepét veszi át – annyiban korlátozva persze, amennyire ezen olvasat szerint Arany korlátozta saját szerepét, amikor Vojtina alakját öltötte magára.

Juhász öccseihez szól, a költőkhöz (Szabolcsi Miklós szerint konkrétan Erdélyi Józsefhez, József Attilához és Szabó Lőrínchez),⁵⁷ mert elégedetlen a líra színvonalával:

Hozzátok száll ma ez új intelem,
Tanács, vagy kérés és kritika is tán,
Mert szó nélkül már még se nézhetem,
Hogy némelyek mit mívelnek a lírán.

Az „izmusok” ugyanis szerinte elterelték a költészetet a helyes útról, amely nem más, mint – a kortárs Horváth János szavával – a nemzeti klasszicizmus útja. Érdekes, hogy kánonában épp azokat emlegeti, akiket Arany is megidézett a *Vojtina Ars poeticájában* – csak éppen Juhász az ellenkezőjét mondja:

Magyar légy, mint a római palástban
Dörgő Petur volt zordon Berzsenyi
S homéri és virgili vers folyásban
Vörösmartynk Dunánkat zengeti.

Arany a vívódó Bánkot emlegette, aki a valóságban cseppet sem volt nagyszabású tragikai hős, Juhász a dörgő Peturt, Arany Berzsenyit megróttá idegen köntöse miatt, pontosabban Berzsenyi utánzásá-

⁵⁷ Lásd SZABOLCSI Miklós, *A Juhász-problémákhoz = Juhász Gyula 1883–1937*, szerk., jegyz. PAKU Imre, Bp., Magvető, 1962, 572–592. Itt: 591.

nak módjáról beszélt némi kritikai éllel („Nem is kell a bajuszos Berzsenyi / Vállára ó palástot metszeni”), Juhász követendő mintaként állítja, s végül Arany ugyan nem idézte meg Vörösmartyt, de a Duna-part ábrázolást a költői hazugság paradigmatis példájaként hozta, Juhász számára az ábrázolás teljesen problémátlan, sőt mintha spontán lenne. Mintha Juhász éppen az a költő volna, aki Arany Vojtinája szerint elvéti a költészet lényegét, s ehhez éppen Aranyra hivatkozik.

Juhász Gyula számára a világ kiismerhetetlen, veszélyes hely lett („Vajúdik és szül még e szörnyű század”), ahol a költészet képes az örök értékeket közvetíteni („De nem halódik, ami isteni”). Ez a bárdköltészet Petőfi-kultuszából táplálkozó paradigmája – a költő-médium egyéniségén (sőt: egyéni áldozatán) keresztül közvetíti egy közösség érdekeit, miközben egy kollektív identitást is ő formál meg versei által:

Költő vagyok s magyar: nem érdem ez, de
Szent kötelesség és szent fájdalom.
Hívó reménnyel, küzdve, énekelve
Balsorsomat örömmel vállalom.

Takáts Gyula 1952-re datált költeménye, a *Vojtina levele* egy egészen más történelmi szituációban született.⁵⁸ A vers végén egy utóirat szerepel 1962-ből, mely egy olyan helyzetre utal, amikor a gyáva szerkesztő nem merte lehozni a diktatúra elleni bátor kiállást. Ha igaz ez a történet, ha nem – annyi bizonyos, hogy Takáts költeménye az ötvenes éveket, a személyi kultusz éveit jelölte meg történelmi kontextusként. Ez már az első sorokból nyilvánvaló:

Nagy verseny áll... Hát versenyezzetek.
Recsegjenek a cintányér rezek...
Hirdesse dob a Nagy Költő nevét,
kinek térdéig meghajolt a szép.

⁵⁸ A szöveget az alábbi kiadásból idézem: TAKÁTS Gyula, *Összegyűjtött versek: 1930–1967*, Bp., Szépirodalmi, 1986, 458–462.

Harsogja rádió és kisbíró!
Szállítsa Művét luxus-autó...

A költészet művelői voltaképpen tudatosan hazudnak, erre vonatkozik az idézet ironikus utalása a nagy költő térdéig meghajoló szépről. Takáts is konzervatív, akárcsak Juhász, de az ő konzervativizmusa nem a közösségi identitás építésében látja célját, hanem a természet által közvetített értékek őrzésében. Míg a költők versengenek, ő kivonul a természetbe, méhészkedik, gyümölcsfák árnyékában pihen. E rousseau-i koncepció szerint a társadalom az, ami megrontja az embereket, s a természetbe kivonulván lehet elkerülni a teljes erkölcsi züllést.

Ebben a politikai szituációban azonban ez egy erős, hovatovább provokatív álláspont, nem véletlen hát, hogy folyamatos fenyegetésnek van kitéve a beszélő – míg a megszólított költőtársat sötét erők kerítik hatalmába, addig költőnk tiszta marad:

Igen... Te bent... Magam kívül
s fölöttem sokszor éles kés repül.
Pengéjén nézhettem, mint más tükörbe,
míg torkomat csikálta éle,
hogyan arcom miféle fehér... A tiéd?... Fekete...

S a romlás egyik fontos tényezője nyilvánvalóan az, hogy miközben az *aemulatio* hagyományát felidézvén a költők látszatra versenyeznek, azonközben voltaképpen mindahányan ugyanazt mondják: „Nem kórus!... Egy!... Hát versenyezzetek.” Ráadásul teszik ezt egy közösség nevében, holott a „nép” valahol ott van természetközelen, ahová a lírai alany kilépett. Vojtina tanítása itt jön elő. Arany versének tézise az az esztétikai közhely, hogy a költő hazudik, mégis képes az igazmondásra (erről szól a híres malacos példája). Takáts Vojtinája arra szólít fel, hogy a politikai hazugságot váltsuk fel poétikai hazugsággal. A vers zárlatában finoman egymásra érti a természet és társadalom viszonyait: az emberek, a nép állatok (marhák, disznók), akiket pásztorok, kanászok (azaz a költők) hajtanak. A természet misztikus

erejét azonban nem lehet legyőzni: akkor fog a heurisztikus pillanat időtlenségébe záródni, amikor a költő kimondja, pontosabban hazudja a katartikus igazságot:

Nem kórus!... Egy!... Hát versenyezzetek.
Magam e zengő szárny után megyek,
s mert nem láttam csapatban csalogányt,
hát kedvelem e dalszülő magányt.
S jó versnek nem kell pásztor és kanász!
Lábánál mindig többeket találász...
– De ott, kit hajtanak?... Ha nem tudod,
a verseid ma nékik szavalod! –
Szárnyat feszíteni így is lehet,
de mérd le végre sikered,
és itt a perc, hazudj, és végre igazat!
Dunánk megáll!... Lesi a szavadat...

A két Gyula, Juhász és Takáts a politikai konzervativizmus két lehetőségét villantotta fel Vojtina megidézésével. Természetesen a hagyományhoz való viszony kérdését nemcsak politikai kontextusban lehet szóvá tenni. Vas István Vojtinát szintén a modernizmus bírálatára használja *Vojtina legújabb levele egy fiatal költőhöz* című 1967-es versében.⁵⁹ A költemény, mely a szerzőre oly jellemző módon a racionálisan felépített érvmenetet epikus jelenetezéssel helyezi ironikus távlatba, mintha magának Vasnak szólna – legalábbis az ő Vojtinájának megszólítottja Vas saját pályakezdésére mutat, míg Vojtina az idősebb, már befutott költő lehetne.⁶⁰ Vas ilyenformán úgy olvassa

⁵⁹ Tegyük hozzá, hogy Vasnak van egy másik Vojtina verse is: *Vojtina levele egy másik fiatal költőhöz*. A költemények forrása: VAS István, *Nem számít*, Bp., Szépirodalmi, 1969, 93–105.

⁶⁰ Hasonló szituáltságú, az öregkori líra, s imígyen az *Őszikék* Aranyának húrjait pengeti Géher István is: GÉHER István, *Noteszlapok Vojtina hagyatékából*, Liget, 8.9 (1995), 44–49. (Géhernek több Vojtina-verse is van. Lásd például az F. Gy.-nek [Ferencz Győzőnek?] írott *Vojtina messziről* című költeményt:

Arany költeményét, mint egy olyan önmegszólító verset, melynek iróniája a beszélőre magára vonatkozik.

Formát s matériát (amennyiben
Nem durvaság utóbbi verseiddel
Összefüggésben említeni) biztos
Mederben tartasz – szűk meder, igaz,
és nem te magad vájtad verseidnek:
Húsz évvel ezelőtt előkelő
Elődeid, Pilinszky és Nemes Nagy
Ágnes ez új, remekmívű csatornán
Vezették át költészetünk honi
Beltengerébe Rilke mágiáját
S Trakl átszellemült idegbaját
Babitsunk és Attilánk bonyolultan
Ellenpontosított fűgarendszerének
Lágyabb hangnemeivel magyarítván
Villantva váltakozó vegyítéssel.

A hagyományvonal, melyet itt Vas felmutat, voltaképpen saját költészetéhez vezet – azt állítja, hogy ezen hagyományokhoz a maga részéről nem tett hozzá semmit. A tanácsok mind arra vonatkoznak, miként lehetne elkerülni a modernitás (azaz az újítás) vonzását. A logikus érvmenet egy sorozatot visz végig: ne akarj újítani – de ne is utánozz teljes mértékben – sejtetés révén torzítsd el forrásaidat, aminek eszköze a személytelenség – ne írd magad a versbe, ne foglalkozz a közösséggel, mert akkor kategorizálnak. Mi marad hát ennek a végén? Az értéksemleges állapot, a nihil.

Bölcs

Akkor maradsz, ha élet, gondolat,
Történelem, sőt, bármi tartalom

GÉHER István, *Hol az a látvány?: Összegyűjtött és új versek*, Bp., é. n. [1998] (Liget Könyvek), 63.)

Kívül marad költészeted küszöbjén.
Te ragaszkodj a tiszta semmihez,
Hajlíthatatlanul, nemalkuvóan.
Felfigyelnek rád akkor is. De ellen-
Feleid becsülését is kívívja
Ez a töretlen következetesség
S elnyeri neked a kitüntető,
Az „Őfelsége ellenzéke” címet –
És nálunk még előkelőbb e rang,
Mint Nagy-Britanniában.

Hogy ezen-

Kívül mit kellene még megtanulnod?
Semmit, fiam. Részint reménytelen.
Részint fölösleges. Ne bonyolítsd.
Pótol tartalmat, nyelvet, leleményt
A következetes, a tiszta semmi.

E költeményben nem romlás van, hanem nihil, nem erkölcsi fordulás, hanem teljes értéknélküliség. Mintha a *Túl jón és rosszon* Nietzschejének kritikája érne be, s válna poétikailag is alkalmazható tanítássá. Ugyanakkor Vas iróniája mögött – a racionális hang és a cinikus tartalom között feszülő ellentmondásban – mégiscsak felsejlik az értékvesztés tragikus pátosza – s ebben a tekintetben Vas talán túl is lép Arany Vojtináján.

Szintén a hagyományhoz való viszony felől fogja fel a Vojtina-problémát Kukorelly Endre *Vojtina redivivus* című költeménye.⁶¹ Kukorelly az alul- és felülstilizáltság keverésével (mely az ábrázolásban is, és az ábrázolt tárgyak értékessége és mindennapisága között is pulzál), váratlan nyelvi regiszterváltásokkal létrehozott lírai dikciója azáltal hozza zavarba olvasóját, hogy folyamatosan pontosítja-kiegészíti

⁶¹ A költeményt az első kötetbeli megjelenéséből idézem: KUKORELLY Endre, *Mennyit hibázok, te úristen*, Pozsony, Kalligram, 2010, 13–18.

a korábban mondottakat, s ennek következtében el is bizonytalanít, hogy mi is a válasz arra a kérdésre, hogy ő (a versben: K.) voltaképpen kicsoda-micsoda. A vers kiinduló ötlete, hogy Arany János és József Attila ars poeticáit villantja össze, amit a két mottó mellett az AJ és JA monogramok tükörszerkezete is hangsúlyoz:

Az írás tükör.
Belenézel, néz vissza egy ökör,
Vagy néz vissza esetleg egy bika,
Ama legszebb bikák legszebbike,
S hogy tele, vagy ürességgel tele,
Kiderül majd, csak jól bámulj bele:
Való' világ ... éggel a tetején
És benne én.
Nagyjából mégis mégsem: azt hiszem,
Inkább nem is mennék bele ilyen
AJ és JA közötti hiába-
Valóság/ígazság polémákba,
Lódít/valódit vagy való/csaló,
Mindez csak tiszta költészet vala.

Kukorelly kettős játékot játszik: egyfelől az „írás tükör”, mely magamagát mutathatná meg (persze nem mutatja), másrészt AJ tükre JA (s ilyenformán a hagyományt is képes teremteni, kiaknázni, felismerni). Ráadásul sajátos ars poetica (metaszöveg, tükör) ez abból a szempontból, hogy sem önnön kilétére nem talál választ (bár kitartóan keresi), sem arra, hogy mire is jó a költészet valójában. A költemény teljesítménye ugyanis nem abban van, hogy ezekre a kérdésekre helyes választ adjon (az idézett szakasz ennek a lehetőségét *expressis verbis* elutasította), hanem inkább abban, hogy a kérdést egyáltalán fel tudja tenni, s valamiképpen a hagyományt – miképpen a cím is sejteti – újra fel tudja dolgozni. Ennek a költői munkának nem az a lényege,

hogy a saját hang mintegy összeolvadjon a megidézett költőelődökével, hanem inkább az, hogy viszonyba kerüljenek egymással.⁶²

A szöveg zárlata, ahol Kukorelly lírai alanya megáll a Dunaparton (aztán József Attila kedvéért mégis leül), s rápillant a panorámára, Aranyinak a *Vojtina Ars poeticájában* írott poétikus (költőileg igaz, amúgy hamis) városképét, és József Attila a *Dunánál* című versének ismert részleteit keveri össze a saját hangjával:

Állok a Dunánál. Csak kitalálom.
József A. s Arany után nem nagy álom.
Állok (legyen: ülök) a pesti rakpart
Lépcsőjén. Halott víz. Minden hal meghalt,
A folyó vasszagú, vas és olajfolt,
Benzinszag: ez most ez. Egykor olyan volt,
Felleg s hegy által a menny kékje csorba,
A nap most szállt le a Városmajorba;
Büszkén a Gellért hordja bársonyát,
S fején, mint gondot – idézzem tovább?
Alant a zölden tiszta nagy folyam,
Smaragd tó – túlzol, kisöreg –, olyan,
Nem legyintette szellő s fecske szárnya,
Mélyén lüktetett forradalmas árja,
Felszíne tükör, és abban, miképp
Vacak tévén rossz minőségű kép,
Mállott, szétlőtt, összekent házfalak,
Az utcán por. Emberek, nem vadak
Satöbbi. Zúg az autók egybenőtt
Sora: erősebb, gyorsabb, meglepőbb.

⁶² MARGÓCSY István, „Na hát ilyen állítólag az élet”: Kukorelly Endre: *Mennyit hibázok, te úristen*, Élet és Irodalom, 54.37 (2010. szeptember 17.), 21. Lásd még HARKAI VASS Éva, *Palimpszeszt és ars poetica: Kukorelly Endre: Vojtina-redivivus* = Uő., *Szív és nők, igen és nem: Írások Kukorelly Endréről*, Újvidék [Novi Sad], Forum, 2012, 116–125.

De ne lepődj meg. Gyengülj le. Csak lassan.
Nyugodtan engedd, hogy az egész hasson.
És írd le 1 szót. Írd eleve át,
És hajítsd ki valahány harmadát,
Ha írsz, javítsd át, húzd át, írd fel újra.
Szívig érjen. Hagyd, hogy a szíved szűrje,
Belülről ki. Valahogy átmegy rajtad,
Ha el nem felejtet. Ha el nem rejtet.

Talán éppen valahol itt van e hagyománytapasztalat titka elrejtve: „Valahogy átmegy rajtad” – ám hogy miképp történt ez az átmenet-átlényegülés, arról nehéz pontosan számot adni. Kukorelly verse abban az értelemben is tükörré alakul, hogy ezt az áthatolást nemcsak elmeséli, hanem be is mutatja – miként Arany ars poeticái is tették.⁶³

S végezetül jegyezzük meg, hogy a modernitás politikai diskurzusai, a hagyomány befogadásának modernításban felmerülő dilemmái mellett a Vojtina-verseknek az a hagyománya is továbbélt, mely aktuális, akut művelődéstörténeti, művészetpolitikai kérdésekhez szól hozzá. Bár a divatlapokkal kapcsolatos ellenérzés nyomai alig voltak érzékelhetőek, hogy Arany Vojtinája a kortársaknak üzen valamit, egyértelmű maradt. Már a századfordulón ezért üzengetett a Borsszem Jankó övele,⁶⁴ Dóczy Lajos egy nyelvpolitikai vitában veti be alakját,⁶⁵ Vas István idézett verse a kritikusok szűklátókörűségére utal, Csukás

⁶³ A nagyon eltérő költői hangok összefésülése jellemzi Kovács András Ferenc érdekes, Kányádi Sándornak ajánlott, 1994-ben írott versét (*Vojtina vázlatfüzetéből*) is, ahol Arany és az Aranyt közismerten kedvelő Kányádi hangja egyaránt érzékelhető: KOVÁCS András Ferenc, *Kompletórium: Válogatott és új versek (1977–1999)*, Pécs, Jelenkor, 2000, 203.

⁶⁴ *Iffjabb Vojtina distichonjaiból*, Borsszem Jankó, 32.1622 (1899. január 8.), 12; VOJTINA Mátyás, *Vojtina posthumus levele öccséhez*, Borsszem Jankó, 45.2308 (1912. március 3.), 15.

⁶⁵ DÓCZI Lajos, *Epilog Vojtinához*, Magyar Nyelvőr, 46.5–6 (1917. május–június), 174–175.

István egyszer akkor emlegeti, amikor baráti társaságát szólítja meg.⁶⁶ S ide tartozik Orbán Ottó satírája, a *Vojtina recepcióesztétikája* is, amely az ezredvégi irodalomelméletet és az abból fakadó kritikai diskurzusokat veszi célba, s mely aztán – the show must go on – egyaránt generált irodalmi és tudományos disputát.⁶⁷

(*Vojtina és a hagyomány*)

Hogy maga Arany János bizonyos tekintetben konzervatív költő volt, nem kell különösebben magyarázni. Nemcsak a hagyomány tiszteletére, hanem következetesen alkalmazott kritikai normáira is utalhathatunk.⁶⁸ A Vojtina-követők érzékelték Arany konzervativizmusát, de mást és mást szűrtek le belőle. Volt, aki a bárdköltészet folytatására biztatott, volt, aki a diktatúra hazugságai ellen emelte fel szavát, volt, aki a hagyományt elvetette, volt, aki egymásra építette a költészeti örökség különböző elemeit. Hogy mi a költészet, azt persze nem igazán tudtuk meg – s ez nem véletlen. Vojtina megidézése a válaszáadás bizonytalanságának megidőzését is jelentette. Mert hát hogyan is lehetne igazságot szolgáltatni a művészi igazság tárgyában, amikor tudjuk – hadd mondjam én is más szavaival –:

Kutya nehéz úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot.

⁶⁶ CSUKÁS István, *Még ugyanazon az úton* = Uő., *Az üres papír elégiája*, Bp., Szépirodalmi, 1980, 69–71.

⁶⁷ ORBÁN Ottó, *Lakik a házunkban egy költő: Új versek*, Bp., Magvető, 1999, 45–46; DÉRCZY Péter, *Vallomás a mindenségről és az irodalomelmületről (Orbán Ottó: Vojtina recepcióesztétikája)*, Alföld, 57.9 (2006), 73–79; TÖZSÉR Árpád, *Megjegyzések és kérdések Vojtina Ottó recepcióesztétikájához és Orlando lovag döglött lovához*, Bárka, 11.2 (2003), 101–104.

⁶⁸ Lásd erről DÁVIDHÁZI, i. m.